

SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE'YE GELİŞİNİN 100. YILI ÜZERİNE

Korkut TUNA*

Özet

Sosyoloji 19. Yüzyılda Fransa'da doğmuş ve 20. Yüzyılın başında Türkiye'ye gelmiştir. 18. Yüzyıldan itibaren yüzünü Fransa'ya çeviren Osmanlı İmparatorluğu sosyolojik görüşler açısından da Fransa'dan etkilenmiştir. Bu çalışmada sosyolojinin Türkiye'deki ve Türk üniversitelerindeki serüveni açıklanacaktır. Bu bağlamda sosyolojinin İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde kuruluşu, temel yaklaşımları, önemli temsilcileri ve yayınları, temel konuları ve problemleri üzerinde tarihi bir perspektifle durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Türkiye'de Sosyoloji, Türk Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi.*

ON THE 100TH YEAR OF THE COMING OF SOCIOLOGY TO TURKEY

Abstract

Sociology is a science which emerged in France in the 19th century and came up to Turkey at the beginning of the 20th century. The Ottoman Empire which changed its direction to the West, especially to France, starting from the 18th century is also influenced by the sociological trends in France. This study deals with the story of sociology in Turkey and Turkish universities. In this respect, the establishment of sociology as a discipline in the universities of Ankara and Istanbul, its main approaches, significant representatives and publications, the basic issues and problems of Turkish sociology will be dealt with in a historical perspective.

Keywords: *Sosyoloji in Turkey, Turkish Sociology, Istanbul University, Ankara University.*

*Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölüm Başkanı.
İletişim: korkuttuna@hotmail.com

Giriş

Sosyoloji 19. yüzyılın en başarılı bilimi olarak Fransa'da ortaya çıkmış ve başka toplumların da arayışlarına çare olarak kısa bir zaman içinde yaygınlaşarak değişik ülkelerde, özellikle bu toplumların Üniversitelerinde yer almaya başlamıştır.

Avrupa'da olduğu gibi; burada da, Osmanlı Devleti çağının sorunlarını benzer yollarını yaşamaktaydı. Varlık nedenini bölgesindeki ilişkilerin denetiminden kazanan ve böylelikle Doğu Batı ilişkileri çerçevesinde bir dünya devleti niteliği kazanan Osmanlı Devleti, oluşan yeni koşulların çerçevesinde, mevcut ve ortaya yeni çıkan sorunlara çözüm aramaktaydı.

Başka türlü söyleyecek olursak Batı'da hüküm süren 'değişme' ve bu meselenin anlaşılması çabasına mukabil Doğu'da "devamlılık" için nelerin yapılması gerektiği ile ilgili meseleleri karşımıza çıkarıyordu. Doğu ve Batı dünyalarındaki temel farklılıklardan bir tanesi de bu alanda kendisini göstermekte idi.

Osmanlı Devletinin batılılaşma siyasetini tercih etmesi farklı bir yapılanma içine girmesine ve özellikle Fransa ile yeni bağlantıların kurulmasına yol açmıştır. Bu bağlantı biçimleri arasında sosyolojinin önemli bir yeri olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Birçok Osmanlı aydını; 19. Yüzyılın sonlarından itibaren oluşan yeni düşünce hareketlerini takip etmek için, yakın ilişkiler içinde olduğumuz Fransa'da bulunmakta ve Doğu toplumları için çok önemli olan Devleti kurtarmak, en azından devletin çöküşüne mani olmak üzere ne yapmak gerektiği konusunda her tür fikir hareketi ile temas halinde bulunuyorlardı.

Bunlar arasında Fransız Pozitivist çevrelerde önemli yer alan Türklerin bulunması söz konusu ise de (Bkz. Kabakcı: 2007) biz; burada, daha çok Türk yayın hayatı içinde yer alan ve sosyoloji ile doğrudan veya kısmen de olsa dolaylı bir biçimde haberdar olduğumuzu gösteren dergiler ve bu dergilerde yer alan yazıların önemli bir birikime işaret ettiğini ve çok yönlü olarak Fransa üzerinden sosyoloji ile bağlantımızı sürdürmemiz üzerinde duracağız.

1. İlk Yazılar İlk Konular

Hayrullah, “Sureti intişar-i nev-i beşer I”, Mecmuai Fünun Dergisi, sayı 1, 1279 (1862-63) (İnsanın sath-ı arzda suret-i teksiri ve intişarı)

Rıza Tevfik, “İbn Haldun ve Hikmeti tarih”, Maarif Mecmuası, 182. sayı, Dördüncü sene, yedinci cilt, 4 Mayıs 1311 - 21 Zilkade 1312 (1894-95).

İlk yazılarda Spencer’den bahisle sosyolojinin alanının belirlenmesi ve bu yeni bilime isim olarak teklif edilen ‘sosyolocya’ terimi ile karşılaşılıyor¹. İlerleyen yıllarda Psikoloji ve Fizyoloji adları devamlılık kazansa da Sosyoloji bir dönem Türkçe bir adla içtimaiyat olarak adlandırılmıştır.

Sosyolojinin başlangıç yılları konusunda yapılan ilk değerlendirmelere baktığımızda (Bkz. Erişçi: 1942); sosyolojinin habercisi olarak, değişik eğilimlerin şu şekilde sınıflandığı görülmektedir:

- ***Science sociale’ci temayül***

Sabahaddin Bey’in çalışmaları başta olmak üzere Demolins’den tercümeleler,

- ***Psiko-sosyolojik temayül***

Gustave Le Bon’dan kaynaklanan bir dizi çalışma

- ***Organist temayül***

Spencer’in etkisi sürüyor.

- ***Marxist temayül***

Bouglé adı ve kitabı zikrediliyor.

- ***Durkheim’in etkileri***

Ziya Gökalp’in çalışmaları başlı başına bir yol oluşturur.

Sosyolojik faaliyetlerin Türkiye’de devamlı ve sistemli çalışmalarla sürdürülmesi bu bilim dalının Darülfünunda bir ders olarak okutulması ile başlar. Üzerinde ittifak edilen tarih 1913 olmakla birlikte, Ziya Gökalp’in ders vermesi ile ilgili 1912 yılına ait bir karar da bulunmaktadır.

¹ Diğer bilimler için Psikolocya ve Fizyolocya’nın kullanımı ile karşılaşılıyor.

2. Üniversite ve Sosyoloji

Bu doğrultuda Ziya Gökalp'ın 1916 yılında taş basma olarak yayınlanan “İlmi İçtima” adlı kitabını ve 1917 yılında yayınlanmaya başlayan “İçtimaiyat” adlı dergiyi zikredebiliriz. Sosyolojiyi kuşatan çalışmalar Ziya Gökalp'ın çevresinde yer alan ve değişik alanlardaki uzmanlıkları ile tanınan bir grup akademisyenin yazıları ile çeşitlenir. Edebiyat Tarihi müderrisi Köprülüzade Fuat, İktisat müderris muavini M. Kohen, Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, İlmi İçtima Müderris muavini Necmettin Sadık'ın yazılarından söz edebiliriz.

Bu arada Ziya Gökalp'ın etkisi ile Dernek ve Encümenlerde (komisyonlarda) Durkheim'ciliğin benimsendiğinden söz edilmektedir. Darülfünun'da 1915 yılında “İçtimaiyat Darülmesai”² adıyla ‘Sosyoloji Enstitüsü’nün kurulması da önemli bir gelişme olarak karşımızda olup burada da Durkheim'in etkisi söz konusudur.

Üniversitede İçtimaiyat (sosyoloji) Kürsüsünün başına Necmettin Sadak'ın geçtiği 1919 yılından sonra Durkheim'ciliğin görece bir sessizlik içine girdiğinden söz edilir. Bu dönemde Science Sociale'cılarının Mehmet Ali'nin çıkardığı Meslek-i İçtimai dergisi etrafında toplandıklarını ve “Meslek-i İçtimai Cemiyet-i İlmiyesi”ni kurduklarını öğreniyoruz.

Sosyoloji derslerinin Edebiyat Fakültesindeki İçtimaiyat Kürsüsü ile beraber yeni kurulan İlahiyat Fakültesinde ve Liselerde de okutulmaya başlaması diğer önemli bir gelişmeyi göstermektedir³. Böylelikle yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte sosyoloji çalışmalarının –gerek Üniversite ve Liselerde verilen dersler, gerekse özellikle Durkheim'den yapılan çevirilerle sosyoloji çalışmalarında yeni bir yoğunlaşma ile karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Bu doğrultuda Durkheim'in kitaplarının da tercümelemleri zikredilebilir. Bununla birlikte Mehmet İzzet'in çevirdiği “İçtimaiyat Dersleri” Edebiyat Fakültesinin ilk kitabı olarak 1924 yılında yayınlanmıştır.

² İçtimaiyat Darülmesai adıyla kurulan Sosyoloji Enstitüsünün Üniversitenin yeniden yapılandığı 1933 yılında ortadan kalktığı, ancak 1960 yılında Hilmi Ziya Ülken tarafından tekrardan kurulduğu bilinmektedir. Adı geçen enstitü Y. Ö. K. tarafından tüm enstitülere uygulanan bir karar ile merkez (Centre) haline dönüştürülmüş, halen “Sosyoloji Araştırma Merkezi” adıyla varlığını sürdürmektedir.

³ 1924 tarihinde Liselerin ikinci devre Müfredat Programında ‘İçtimaiyat’ dersinin Edebiyat ve Fen şubelerinde müşterek olarak 2 saat okutulması (Bkz., Erişçi, 2007: 167).

Buraya kadar kısaca ele aldığımız ikili diyebileceğimiz sosyoloji neşriyatına paralel olarak bir yapılanmanın 1933 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi bünyesinde de yer aldığı ve Sosyoloji Kürsüsünün iki sertifika halinde eğitim faaliyetini sürdürdüğünü görmekteyiz. “Umumi Sosyoloji Sertifikası” ve “Tecrübî Sosyoloji Sertifikası” 1982’de yeni Yüksek Öğretim Kanununa bağlı olarak Sosyoloji Kürsüsünün kaldırılması ile ortadan kalkacaktır.⁴

1933 yılından itibaren Edebiyat Fakültesinden ayrı olarak Hukuk Fakültesi 1. sınıf dersleri arasında yer alan sosyolojiyi Alman G. Kessler’in okutmaya başladığını görüyoruz. Bu sayede Almanya’daki sosyoloji temayülleri yansımalarını dergilerde bulmaya başlamıştır.

Yine bu yılda Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü muallimlerinden Mehmet Saffet’in “Muasır Avrupa İçtimaiyatı” adlı eseriyle Amerikan sosyolojisini benimsediğinden söz ediliyordu. Bu durumu Durkheim’ci ve Science Sociale’ciliğin dışındaki gelişmeler olarak değerlendirmemiz mümkündür.

1934 yılında Üniversitede Hukuk Fakültesine bağlı olarak “İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü”⁵ kurulması Sosyolojinin İstanbul Üniversitesindeki yapılışına yeni bir ilave olarak değerlendirilebilir. Bu enstitüsü daha sonra kurulacak olan İktisat Fakültesi bünyesinde yer alacaktır. Enstitünün faaliyeti 1960’da yeniden kurulacak olan Sosyoloji Enstitüsünün yokluğunda her iki fakülteyi uluslararası ilişkilerde temsil etmek olacaktır.

1940’lı yıllara geldiğimizde Edebiyat Fakültesinde Hilmi Ziya Ülken ile önceleri Hukuk ve sonraları İktisat Fakültesinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Üniversitede sosyoloji ders ve yayınlarının önde gelen iki ismi olacaktır.

1940’lı yıllardan sonra Ankara’da da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde⁶ eğitimlerini ve doktoralarını Amerika’da tamamlamış yeni bir grup sosyoloji

⁴ 1982 yılında Felsefe, Sosyoloji ve Antropoloji dallarından oluşan “Felsefe ve Sosyoloji Bölümü” kurulmakla birlikte daha sonra her dal ayrı bir bölüm olarak birbirinden ayrılmıştır. Şu anda Sosyoloji Bölümünde ‘Genel Sosyoloji ve Metodoloji’, ‘Uygulamalı Sosyoloji’, ‘Kurumlar Sosyolojisi’ ve ‘Sosyometri’ Anabilim Dalları bulunmaktadır.

⁵ Enstitünün ilk Müdürü W. Röpke olup daha sonra 1936 yılında kurulan İktisat Fakültesine devrolmuş ve adı 1949 yılında “İçtimaiyat Enstitüsü” olarak değiştirilmiştir.

⁶ Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi 1939 yılında açılmıştır.

mensubu ile karşılaşılacak ve genel olarak bu durum Türk sosyolojisinde “iki ekol” olarak değerlendirilecektir. Niyazi Berkes, Behice Boran daha sonra 1948 yılında tasfiye olacaklardır. Bu yıldan sonra Tahir Çağatay, Nihat Nirun ve Şevki Güler isimleri ortaya çıkacaktır.

Sosyolojinin 1950-1960 yılları arasındaki gelişimine bakıldığında; Hilmi Ziya Ülken'in çalışmaları yoğun bir şekilde sürerken, “bir fetret”, duraklama devrine girildiğinden söz edilmektedir (Bkz. Kaçmazoğlu, 1999: 114). Türkiye’de ortaya çıkan siyasi değişimler ve evreler sosyolojinin giderek önemini kaybettiği şeklinde değerlendirilecektir. Osmanlı devletinin son yılları ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk yılları ve bu dönemlerin açıklanması gereken sorunları sosyolojiye önemli görevler yüklemiştir. Toplumun kimlik oluşumu ve alması gereken şekil sosyologların önemli görevler almasını gerektirmiştir.

3. Sosyoloji ve Üniversitemizdeki Yabancı Hocalar

Gerçi Almanya’dan bilinen nedenlerle Türkiye’ye gelen önemli sayıda öğretim üyesi Üniversitemizde görev yapmakla birlikte özellikle Fransa ile başlayan ve süren sosyoloji yakınlığımız oradan gelen bazı hocaların İstanbul’da konferans ve ders vermeleri şeklinde bir başka boyutta devam etmiştir. Bu konuda mevcut kayıtların eksikliği değişik biçimde karşımıza çıkan yazı ve belgelerden hareket etmemize yol açmıştır.

Bouglé, Bonafus, Dumezil, Gurvitch, Halbwachs, Davy ilk elde rastlanan isimler olmuşlardır. Almanya kaynaklı öğretim açısından bakıldığında ise Röpke, Neumark, Kessler, Rüstow isimlerine rastlanmaktadır.

İ. Ü. Edebiyat Fakültesi kaynaklarında Hilmi Ziya Ülken tarafından davet edilen Erich Rothacker’in “Tarihte Krizler ve Devrimler” konusunda 5 konferans vermek üzere 1.12.1950-28.12.1950 tarihleri arasında;

Paris Edebiyat Fakültesi Dekanı Georges Davy’nin 01.04.1951-01.05.1951 tarihleri arasında konferans vermek üzere Hilmi Ziya Ülken tarafından teklif edildiği;

Yine Zimmerman’ın 1963 kış sömestresinde ayda 8 konferanstan toplam 24 konferans vermek üzere Nurettin Şazi Kösemihal tarafından teklif edildiği bilinmektedir.

Gurvitch'in İstanbul'da konferanslar verdiği ve bu vesile ile çalışmalarının Türkçeye çevrilerek sosyoloji dergisinde yayınlandığını da unutmamak gerekmektedir.

Dumezil'in ise, hatıralarından yola çıkarak, 1925 yılında İstanbul'a geldiğini, "ikinci yıldan itibaren Edebiyat Fakültesine" geçtiğini, 1931 yılında Türkiye'den ayrılıp İsveç'e gittiğini biliyoruz. Daha sonra kendisine 16.01.1964 tarihinde İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktora verildiğini de unutmamak gerekmektedir.

Hızlı bir ele alış içinde vermeye çalıştığımız bu sürecin Türk sosyolojisinin başlangıç evrelerine ait belli bir tarihçeyi oluşturduğundan da söz edebiliriz.

Ziya Gökalp'ın kendi sosyolojisini tanımlamak için kullandığı bir ifadeyi Türkiye'de günümüzdeki sosyolojiyi tanımlamak için de kullanabiliriz. Ziya Gökalp "benim sosyolojim hem teliftir hem de tercümedir" ifadesini kullanmaktadır. İlk kitaplarında Durkheim sosyolojisinden bu manada yararlanmıştı. Gökalp yer yer Durkheim'den satır satır tercüme yaparak aynı ifadeleri kullanırken, diğer yandan da sosyolojisini Türk toplumuna ve Türk tarihine uygulayarak orijinal fikirler ileriye sürmüştür.

Yazımızın bu kısmında çok kısa olarak Türk sosyolojisinin Türk toplumuna ve meselelerine ait ne tür çalışmalar yaptığını belli konular üzerinden tematik olarak vermeye çalışacağız. Bu konular dönüşen daha çok da dönüştürülen toplumumuzun sorunlarının açıklanması ile ilgili olacaktır.

Türk sosyolojisi üzerine söylenecek ilk sözler pür sosyolojik meseleler olarak ele alındığında batı sosyolojisi ile önemli bir paralellik ve yakınlık gösterdiği şeklindedir. Bu yaklaşımın toplum sorunlarından bağımsız bir yaklaşımla pür sosyoloji çalışması olarak belirmesi çalışmalardaki tercüme özelliğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye'de sosyolojinin telif yanına, toplum meselelerini ele alma ve açıklama yanına bakınca burada İmparatorluktan Cumhuriyete dönüşen, dönüştürülen bir toplumun başta kimlik olmak üzere temel meselelerinin tartışıldığını görmekteyiz.

Bu çerçevede ilk ve en yaygın çalışmalar kendisini 'köy araştırmaları'nda göstermektedir. Köy monografileri şeklinde ortaya çıkan araştırmalar bir

yanıyla Le Play etkisini gösterirken diğer yanda ise toplumdaki değişimin nereden başlayacağına dair bir yaklaşımı, bir anlayışı göstermektedir. Daha sonra karşılaşacağımız 'Kültür ve Medeniyet' çalışmaları da Cumhuriyet ideolojisini oluşturacak temel kültürün; köyde bozulmamış olarak yaşayan Türk unsurunun, köylülerde bulunduğu anlayışından hareket etmektedir.

İkinci olarak üzerinde durulması gereken sosyolojik çalışmalar, 'Türkçülük ve Milliyetçilik' konusunda kendisini ortaya koymaktadır. Yıkılan Osmanlı imparatorluğu çok milletli bir yapıya sahipti. Yeni kurulan devlet ise Türk unsuruna dayanmaktadır. Dolayısı ile milliyetçilik ve özellikle Türkçülük sosyolojimizin temel tartışmaları arasında yer alacak ve ilerleyen zaman içinde dünya konjonktürüne uygun boyutlar kazanacaktır.

Üçüncü olarak Türk sosyolojisinin temel sorunlarından birisi de 'Kültür ve Medeniyet' tartışmaları olacaktır. Ziya Gökalp'ın yaptığı bu temel ayırım yeni kurulan Türk devletinin ve tabii ki Türk toplumunun kazanacağı kimlik ve alacağı yeni istikamet ile ilgili değerlendirmeleri içermektedir. Ona göre kültür milli olup bir toplum kendi yarattığı değerlerden oluşmaktadır. Medeniyet ise milletler arasındır; alınabilir, değiştirilebilir. Ziya Gökalp bu söylemi ile Türkçülük ile kendi kültürümüzü korurken, Batıcılığa ile Avrupa medeniyetine dâhil olacağımızı vurgulamak istemiştir. Onun şu formülü vurgulanmak istenilen temel meseleyi göstermektedir: "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim."

İlerleyen yıllarda özellikle 1950'li yıllarda çok partili düzene geçince bir başka konunun da Türk sosyolojisinde çokça tartışıldığını göreceğiz: 'Laiklik'. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile birlikte tek parti anlayışının temel ilkeleri arasında yer alan laiklik konusunda tavizler verildiği şeklindeki siyasi anlayış Laiklik konusunun belli dönemlere bağlı olarak tartışılacağını ve sosyolojinin temel konuları arasında yer almaya devam edeceğini göstermiştir.

Sonraki tartışmalar yakın dönemlere ait ve hepimizin bildiği "modernizm"e ve "küreselleşme"ye ait konular olacaktır. Bu konular Türkiye'de önemli ölçüde 'modernite' kavramının yer aldığı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar tamamlayıcı bir biçimde 'Post modernlik' meselesi ile batı dünyasıyla ortak sayılabilecek bir anlayış üzerinde temellenecek olup günümüz meselelerine göre dalgalanmaktadır.

‘Küreselleşme’ yaklaşımını ve tartışmalarını bu çerçeve içinde değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşım ile bazı olayların daha geniş kapsamda ve çerçevede ele alınması söz konusu olsa bile toplum meselelerimize belli kayıtlarla yaklaşmamızı sağladığını unutmamak gerekmektedir.

Günümüze geldiğimizde Türkiye’de sosyoloji nerede ise bütün üniversitelerde bir bölüm olarak yer almakta ve genellikle bu bölümlerde yer alan öğretim üyeleri yetişme tarzlarına göre edindikleri sosyolojik formasyon çerçevesinde dersler vermekte, çalışmalarını sürdürmektedirler.

Sonuç

Çok kısaca verdiğimiz bu temel sosyolojinin Türkiye’de önemli çalışmalara sahne olduğunu, Avrupa’nın ikinci kürsüsü olarak var olduğunu ve uzun zaman ihmal edilmiş bir frankofon çizgiye sahip olduğunu söylememiz gerekiyor.

Türk sosyolojisi Türk toplumunun varlığı, devamı ve toplumlar arası ilişkilerdeki yerini vurgulamak üzere temel çalışmalarını yapmıştır. Türkiye’nin ilk ve uzun zaman tek sosyoloji bölümü olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü bu çalışmalarda önemli yer tutmuş, Doğu Batı ilişkileri ekseninde temellendirdiği sosyoloji anlayışı ile toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde Türk toplumunun imkân ve gücünü ortaya koymaya çalışmıştır. Günümüzdeki üniversiter sistem içinde yer alan Sosyoloji Bölümlerinin bu tarihi çerçeveyi göz önünde bulundurarak araştırma ve eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri gerekmektedir. Çünkü Türk toplumu genç ve dinamik bir toplumdur. Sosyolojisi de böyle olacaktır.

KAYNAKÇA

Erişçi, Lütfü (1942), "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası", **Sosyoloji Dergisi**, S. 1, s. 158-169.

Kabakcı, Enes (2007), **Sauver l'Empire. Modernisation, Positivisme et Formation de la Culture Politique des Jeunes-Turcs (1895-1908)**, Paris, Sorbonne Üniversitesi. (Doktora Tezi).

Kaçmazoğlu, Hacı Bayram (1999), **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Birey Yayıncılık.